

բնորոշեմնէն կողպատած ու մերկացուցած կ'ըլլանք: Դ տառին մասցակայութիւնը բնաւ դժուարութիւն պէտք չէ յարուցանել: Վասն զի այսպիսի փոքրիկ վերկապմաներ նոյն եւ նման հնամայն ասորականց վրայ շատ տեսող կը տեսնուին:

Ի լուսաւորութիւն՝ հոս կը զետեղենք Լեւոնի սկիւղէն կնքոյն երկու կողման նմանահանութիւնները՝ որով ամեն ընթերցող ինքնին գտատաւան ընելու կարող կ'ըլլայ: Է. ԹՈՂՄ.

ՀՅՅԵՐԷՆ ԵՒ ՀՈՅԵՐԷՆ

(Հ-ը-ն-ն-ն-ն-ն-ն-ն-ն):

Բ) ԳԵՂԵՍՆԱՆԻ

42. Տ հաւասար է հայերէն ե-ին:

43. Թ մը՝ որ ԹԻՈՒՅ = 'մէկ, ձեւի մը տեղ չի կրնար դնել: Գ. օր. անգամ՝ մը Կիլիկիայի թագաւորի մ'արձանագրութեան մէջ կը հանդիպի 'Կիլիկիա + երկիր, եւ 'տէր, կամ 'նման բառերու մէջ: Եւ Համարի արձանագրութեան մէջ մէջ 'թագաւոր, 'տէր, եւ այս բառին սեռական հոմանիշներուն ետեւը՝ որոնք աստուածոց տէրը կը նշանակեն: Այս Թը հարկման վերջաւորութիւն չէ եւ 'երկիր, 'տէր, եւն բառերուն համար գործածուող բառերն է, ուստի կամ՝ 'մեծ, եւ 'նման ստորագիծներ եւ կամ՝ ի՛նչ կը նշանակէ, որ հայերէն է եւ Թին կը համապատասխանէ:

44. Բ' (ձ) ձեւով բառ մը՝ որ կնքը հեռ յարաբերութեան մէջ կը գործածուին, անշուշտ այն յարաբերութիւնը ցոյց չի տայ, զոր աստուածոց տիրիկնն իբր կին աստուածոց տեսան հեռ ունի, ուստի անշուշտ 'իւր, Հայկական է՝ (Է-րի մէջ) ՅՈՒՆ յառաջ եւն է եւ եղած *ՅՈՒՆ, եւ Բ' (ձ) մի կրնայ ՅՈՒ մասնացոյց ըլլալ:

45. Ա-ճ-է կը համապատասխանէ հայերէն այս գերանունն:

46. Արշէալ — Ո — = հայերէն Ն յօդին վրայ տ. վերջ թ. 19:

47. ԹԻ-ձ վերադարձին պաշտանով ԹԻՈՒՆ յառաջ եկած: հայ ին = 'մէկ, կը յիշեցնէ: Եւսիւնիկն արգելէ չիկոյ զայն՝ 'մէկ, ով թարգմանուելու: Տեղ մը — Ո — Ն յօդ եւ ԹԻՈՒ զիմացէ զիմաց գրուած են: Այս՝ իբր անորոշ յօդ բանող ԹԻՈՒՆ գործական եւ ըստ առթին գործածութեան կը համապատասխանէ, հին հայերէնի մէջ նոյն նշանակութիւնն ունեցող ինչ գործածութիւնը: ԹԻՈՒ նկատմամբ ա. նաեւ վարը:

Բ) Թ-ն-ն-ն-ն-ն-ն-ն-ն:

47. ԹԻՆ հատերէնի մէջ ԹՈՒՍԻ իմաստով 'մէկ, ալ կրնայ նշանակել: Այս է հայկական ինչ նախնական նշանակութիւնը:

Գ) Ա-ճ-է-ն-ն-ն-ն-ն-ն-ն-ն:

48. ԹԵԾ, հետերէնի մէջ Թ-ճ-է կը կուռի, ինչ վերջաւորութեամբ սեռականով մը. հայերէն

ալ բառը Թ-է և սեռական Թ-է, եւ այս էն ի՞՞՞ (Տ) է յառաջ եկած է:

49. Աոր մէկ հոմանիշը, թերեւս 'հօր, նշանակութեամբ չով կը սկսի, որուն թերեւս Տ մը կը յարգէ: Այս՝ առ. Կաթմ՝ հայերէն էլիւն բառը կը յիշեցնէ, որ նշանակաւորաբար բացէ անական ըլլալ, եւ կամ՝ նշանանշան էլիւն բառը՝ որուն վրայ ալ մի եւ նոյնը կրնայ ըսուիլ:

50. Գարձալ Թ-ճ-է մէկ հոմանիշն է Խ + X + Տ + Է - ինչ վերջաւորութեամբ սեռականով մը: Հայերէնի մէջ քա՛լ, քա՛լի սեռականով, բռն է 'գորաւոր:

51. Այս Խ + X + Տ + Է մէկ հոմանիշն է անական մը, որ ուղղականի մէջ Ի, Ա, Ի, Է, եւ թերեւս Դ՝, սեռականի մէջ Ի, Ա, Ի, Է եւ Դ՝-կամ լաւ եւս Դ-ճ-է կը գրուի: Եւ որչափ կ'երեւայ 'այր մարդու, վերաբարեալ բառի մը հեռ տողեր ունի: Հայերէնի մէջ ար՝ ծագած *ար(Տ) ի՞՞՞ (արՈ՛ սեռականով՝ որ յառաջ եկած է *ար(Տ)iosyote, որմէ է *ար(Տ) ըսել է՝ քա՛լ, 'հօր, այլ՝ անշուշտ *ար(Տ) ըսել է՝ Երեկ մարդ, եւ Հայերէն ինչեց զիւստը աստուածը այնպէս արէ կը կոչեն, ինչպէս հաստան գլխաւոր աստուածը արձանագրութիւններէն ԱՐ, ԻՐ եւն կ'անուանուին:

52. Այս անականին մէկ հոմանիշն է Խ (ձ) + X. Հայերէնի մէջ Ի-ը՛, 'հօր, ըսել է Այս բառին արդէն իսկ Ասորեանանց ժամանակի զոյտի թիւն անհնայ ցոյց տալու համար կրնա՞ր ԴՐ (Խ-Դ) արցայանուիլ յառաջ ընել: Հիւսիսային Ասորիի մէջ, հաստան բնակավայրը գրաւուող Sam'al երկրին թագաւորի մ'անուն: Արով-հետեւ նոյն երկրին մէջ Gabbatu թագաւորի անուն մըն է, որ կը նշանակէ 'հօր:

53. Պատահաբար ընդհանրիկ mardioh (= կռուող = հայկական Բար-ճ-է) նկատմամբ ա. վերջ թ. 6:

54. Գովիշ անական մը (Գ. օր. Ա-ճ-Տ-ով = 'տէր, կապուած) ցու գլխով ելն (ա. վերջ) կամ Տ + Դ-ով կը յայտարարուի: Հայերէն -ն-ն- բառը -ն-ն = 'ցեղ, 'ազգ, բառին կը վերաբերի. իսկ -ն-ն ալ ելած է -ն-ն-ն: Թերեւս -ն-ն-ն հեռ նոյն նշանակութեան -ն-ն բառին սերի մէկ անանցումը մը Տ-ն-ն համապատասխանէ: Գուցէ այս անանցումը ըլլայ *azinio = azni -ն-ն-ն-ն-ն բառին մէջ = 'անշուականի մ'որդին, ի՞՞՞նչ այս բարբառ-թեմնէն մէջ բառ մը կարծնայ հանուիլ:

55. Տ + X + Բ' (ձ) անականը ձե՛ն = 'տէր, բառին հեռ կապուած, միայն աստուածոց տէրը կը յայտարարուի, եւ ոչ երբեք թագաւոր, որչափ ապահովութեամբ որ կրնամ հետեւեցնել: Այս անականին մէջ կրնայ հայերէն -ա-ը՛ անականը (նախնականաբար ուղղականի էջ Օ վերջաւորութեամբ) տեսնուիլ:

Տ-ձ = -ալ եւ Տ-Խ = -ն-ն-ն նկատմամբ ա. վերջ թ. 28 եւ 29:

Ե) Բ-ն-ն-ն-ն-ն-ն-ն-ն:

56. Դանակ բռնած ձեռքը Ի՛՛՛ (Ի-Է) ձայնաբեկն ունի: Հայերէն Զար-ճ-է կը նշանակէ կարեւր:

57. *imé* կը նշանակէ 'եմ', եւ հայերէն է՝ ելած է հետգոյն *esmité*։

58. Բուռնաներուն վրայ կարելի է թերեւս աւելցրիմք Ստասոս, ըստ Ստեփանոսի Բրիգանի գտնելով, *Ἀδανα* բառին առիւ. Ստասոս Արիկիայի աստուծոյ մը կամ ամենամեծ աստուծոյն անունն է եւ հայերէն Աստուծոյ բառին (0 աստուծոյ) շատ կը մտնուի, *u(u)th* խափանման նկատմամբ յիշելու է *Ἀραδός* = *Arwad* եւ *dóna* առ Քսենոփոնոսեայ, թերեւս = յեանապոյն *Tyana*։

Այն բառերէն՝ զորոնք ամբողջապէս կամ մասամբ կարգացի եւ որոնց նշանակութիւնը ինքնին իոյլ արձանագրութիւններէն ճշդիւ կամ գրեթէ ճշդիւ հետեւցուցի, զոմանս հայերէնի մէջ գտնել չկրցայ, որ բնական բան է։ Այս բառերն են.

1. *(h)á-i-puwa* մը, թերեւս ուղղականի մէջ *(h)á-b-á, arō* = արի մէկ հոմանիշը։

2. Հատեան *oisōhē* նկատմամբ — որ = է 'յովառաւիկ' եւ այս պատճառաւ առ 'տէր, բառին — տես իմ Բարեկրօնի հատեան-հայկական արձանագրութեան վրայ հաստատած ZDMG-ի այս տարւան տարեշրջանին 2 տետրի մէջ եւ յՆ.։

3. *Tarku* հնչմամբ բառ մը, որ *tarkuassēmē* 'երկնազուններն, մէջ այժմ գլխուն համապատասխանելու է, հայերէնի մէջ չեմ կրնար գտնել։ Ըստ Խրատիկի կ'ընդունուի — որ եթէ նշանին տեղ *Tarribi* չկարգացուի, *Tarku-*, *Tarxu-* եւ *Tpuxo* հատեան աստուած ակիր անձանց անունաց հետ նոյն է։ Այսով յիշատակել, որ ասորեստանեայ *tārūhu* եւ ասորերէն *tārū(h)ā* եւ *tārūhā* քարայծր կը ցուցնեն։ Գարնալ միտ գտնելու է, որ այժու զուլիք՝ իբր աստուածոց տեսան է մէկ տիտղոսին նշանը տեղ մը *deiōh* = 'տեսան, համալոր գրուած է. մէկալ կողմանէ մտադիր կ'ընենք, որ *dara* (նախնաբար *tara*?) սուսերերէնի մէջ կը նշանակէ 1. 'քարայծր, եւ 2. 'թագաւոր, Այնու տեսակէ այս բառն կ'արժէ յիշատակել, որ ճշդիւ հատեան *oisōhē* (= 1. 'յովառաւիկ, եւ 2. 'տէր) համապատասխանելով սուսերէնի մէջ 'իշխան, 'տէր, եւ նման-ներու համար գործածուած բառին հետ վերաբերութիւն ունի։ Այս կերպ զէպքեր արդէն իսկ ծանօթ են. երբայցերէն *ayil* = 'խոյ, ասորեստանեայ *hulimū* = 'տառալակողական ոչխար, արաբերէն *halīmū* = 'խոյ, 'իշխան, ալ կը նշանակեն։ Ասկէ դատ մտադիր ըլլալու է *Mutalu* = մորեկ բառին թագաւորի տեղ եւ ասով յամենայն զէպք նաեւ արքայորդաց տեղ բանելուն յսանալութեան։

Գարնալ է. նմի համար, որ ամբողջ բազուկը ձեռքին հետ կը նշանակէ — եթէ այս է մեհենա-գրութեան նախնական կերպարանքը — հայերէնի մէջ կ'ենթադրուի մը չկրցայ գտնել։

Ի վերջոյ որչափ կ'երեւայ ուղտի զուլիք յայտ առնող ո ճանաչութեան եւ հայերէն ազգ բառին մէջ այլակերպութիւն մը կայ, որ չի նուազեր նաեւ եւ եթէ ընդունելու ըլլանք այն, որ ուղտի զլխուն ձայնարարքը ճշգրտօրէն *ou* է, ինչու որ այսպէս ընդունելութիւն մը անոր համար հնա-բառոր է, վասն զի ուղտի զուլիք շուրջ գոյականին համար գործածուած բառին մէջ անգամ մը կամ

երկիցս գործածուած է։ Սակայն այս ոյլակերպու-թիւնը կարեւորութենէ զուրկ է։ Որովհետեւ հայերէն առիւն (ս. արմատ) ինչպէս Հոմերէ կար-ծեմ տեսած է, կը համապատասխանէ ալարողեան սեպակութիւնացի մէջ նախահայկական, յամենայն զէպք զէջ յայտարարուած *u(u)th* մը։ Հայկական առիւն ըստ այսմ կ'ընայ նախահայկականէն փոխ առնուած եւ հաստերէնը ասոր տեղ օրիշ բառ-մ'ունեցած ըլլալ։ Եւ կամ, մինչ հայերէնի մէջ ազգ երկուսական ուղտը կը նշանակէ, խնդրի նմիք եղող զուլիք միաստպատն (տաճիկ) ուղտ մը կ'ընայ ըլլալ եւ ասով իւր ոք հատեան 'միաստպատն ուղտի, համար կիրարկուած բառն մը ծագած ըլլալ։

Բ.

ՀՈՏՈՄԻ-ՀՈՍԿԱՎԵՆ ՔԵՐԵԱԿԱՆՈՒԹԵՆ ՄԱՐՈՒ

—) 21-սփրո-իւն

59. *Σανδαχος* արական անձի անունը, — որուն մէջ անշուշտ *Sanda* աստուծոյն անունը ծածկուած է եւ կամ նոյն իսկ, որ շատ հաւանա-կան է, նախնաբար այնու նշանակուած աստուածը կը յայտարարէ — *Ἰνδαχος* արական անձի անունը *Ἰνδαξ* հետ, եւ *Φανραχ* կամ *Δαναχ* իգական անձի անունը. եւ *Σανδαχοξ* անուննոյն համար կը գործածուի (տ. իմ *Hittiter und Aramier*), ի հարկէ հայկական նուագական եւ փաղաքական ի վերջապիւթիւնը յիշեցնելու են։ Այս նկատ-մամբ միտ գիշ հայոց վիպական գիցցադէնի Հայկ անունն եւ համեմատէ Հայ անունն եւ աստուածոց տեսան *Hal(i)o* 'Հատ, անունն հետ (տ. վերք թ. 7)։

60. *Hat-á* կը նշանակէ 'Հատ, 'Հիտախ, Ա. հիմ' շունի այն կարծիքը, որ ասոր տեղ *Hatio* կարգալու է, վասն զի հայկական Հատ ալ ինչպէս բոլոր *Hat-á* թուրքիկի կը համապատասխանէ, Հատ անշուշտ ազգաց անուննց 0 վերջաւորութիւնն ունիք, ինչպէս *Mada*, *Parsa*ի մէջ եւն. թեր-եւս 'Ալիկիկայի, 'Արմագենեցի, եւ 'Ալքիկիկայի, անունաց համար բառերը, որոնց արձանագրու-թեանց մէջ կը հանդիպիր, հաստար կամ նման կազմուածութեան մ'ունի։ Հակառակը հաստատելու որոշիչ պատճառ մը չկայ եւ անմիջ վերջաւորու-թիւնը զուտ ձայնաւորական է։ Համ. *Karδοx-χοι, Ἱαο-χοι* ներու... անունները (Իււրքէ Հայ. գրկ. էջ 403 մլ.)։

61. Արականի եղակի ուղղականը վերջաւոր-ութիւնն չունի։ Կոյնդէս է հայերէնի մէջ, որ նախնական ուղղական 8 մը կորսնցուցած է։

62 — 64. Ի վերջաւորութեամբ բառերուն սեռականը ինչպէս ուղղականն 0 վերջաւորութեամբ եղողներու, —ն կը վերջաւորի. Եւն. = 'տէր, սեռականի մէջ Եւն. կ'ըլլայ, *m-é* = մեծ, *m-é-á*, *má* = 'մէկ, *m-é-á* եւն. Հայերէնի մէջ *ի-արմատ* ներու սեռականի մէջ — 0 վերջաւորութիւնը — 0 վերջաւորութիւն մը մասնանիշ կ'ընէ, իբր նախ-նական *ի-արմատ*ներու սեռական վերջաւորութիւն, իսկ 0-արմատներու սեռականը 0 վերջաւորութիւնն ունի փոխանակ նախնականագոյն *oisōhē*։ Եւրիքի

9. Հատերէնը թերեւ, եւ վարը ըսուածին համաձայն նաեւ շատ հաւանական է, որ յիւն, մասն եւ ասլ բառերուն մէջ երկրորդական չ գիրը չունի, վասն զի այս բառերը մեհնազարթեանց մէջ այսպէս կը հնչուին. *l(s)r, mdt, (h)d* եւ Ն. 10. Հատերէնը *ḡdriā (dარი)* 'Թաղաւոր, բառին յոյնակի սեռական է՝ *ց* վերջաւորութիւնը չունի:

11. եւ 12. Գտաւ իր կարծէի թէ քանի մը հատեան գրանշաններ իրենց համապատասխան հատեան բառերուն բաղաձայններուն մէջ մասը եւ այն ալ առաջին մասը կը յայտարարեն: Ուստի ծայրահանգան սկզբունքի մը հաւաստը կ'ընծայէի: Բայց երկուսով խորագոյնս աւանազարթեանց մէջ մտնելով այս բանին համար հաստատութիւններս հետ միասին ոգ կ'ընկնէ եւ իբր այսպիսի կ'ընկնայ թէ մնացած են միայն. 1. *mag(h)* ծայնարթէքը հանդէպ հայերէն *մագի*. 2. *k'ām* ծայնարթէքը հանդէպ *գամի*. *ām* ծայնարթէքը հայ *արմա* կ'ի հանդէպ: Սակայն այս գէպքերն ալ առարկութեան գերծ չեն: Եթէ հայերէնի մէջ թէ թաթ թէ թաթուլ նոյն բանը կը նշանակեն, շատ դարմանակի բան չէ հայերէնի մէջ կրտսերագոյն *մագի* մը հնագոյն **մգին* գիմաց տեանը: Թեւ աւարական *ma* = 'պոյսի գամ', *ուտական* *mag* = 'ճանկ', 'ծիրան', հանդէպ աւարական *mag* չի = 'ծիրան', եւ վրացերէն *magwili* = 'բարձայր', զոր Տոմաշէն գ հայկական մագիին համաձայնացուցած է, (համա. Bugge in KZ. 32, 85) արեւելք մագի բառին մէջ իւ վանկին երկրորդական նկարագիրը կը ծանոցանան, չեմ գիտի: Բայ ասի հատեան *mag(y)* ծայնարթէքը այն հնարաւորութիւնը կը ստատուցեն, թէ հայերէն մագիլ սանկիրիս. *makhlo* կը պատկանի:

Եթէ հնդկի գերմանական «գրին» երբ բառին վերջն է, շատ մը զիպաց մէջ հայերէն «ը համապատասխանէ, կարելի չէ ամենին չընդունել, որ հայերէն գափա **gamar* կ'ըսային **ghamu-* յորբոր. **vamu-* ծագած է, ուստի գամիփոխ գլուխը ցուցնող հատերէն *k'ām* հատերէն աւելորդ բառի մը կը համապատասխանէ:

Այն վերջը կը մնայ արմուկի յարաբերաբար վերին թեւին մէջ կտորին եւ բոլոր ստորին բաղկին առանց ձեռքը առնելու ծայնարթէքը հանդէպ հայկական *արմա* բառին: Սակայն մինչեւ հիմայ մեր *ām* կարգացած նշանը, կրնայ, ինչպէս այժմ գիտենք, թէ *γ* եւ թէ նաեւ *γ*ն կարգադասուի: արեւմտագոյնութեանց մէջ որչափ կ'ըսուի *ām* կամ *γ* բառ մը կայ թեւ, կ'առնէ, նշանակութեամբ եւ հայերէն կը կոչուի երէ, որ ելած է անշուշտ **γiō(s)* = *armus, βαρυσ*, չորքտանուց մը:

Ասկէ կը տեսնուի թէ ծայրահանգան սկզբունքը գոյություն պիտի չունենայ, եւ ստով շատ հաւանական կրնայ ըլլալ, որ հայերէն մագիին հատեան *mag-* կամ լաւ եւս *mag-* մը որ ելած է *magh* են եւ հայերէն *գամի* հատերէն *gamu* կամ նման բառ մը համապատասխանէ:

Եթէ ծայրահանգան սկզբունքը բարձուի, բայց ստորի հատեան ծայնարթէքներու հետ համ-

մասելի հայկական բառերու շրջանակը շատ կը նուազեցնեն եւ ստով իրարու հետ համաձայնող հատեան եւ հայկական ծայնարթերու ցուցման նաեւ կը բարձրացնեն:

Ե) Հատերէնը նախահնդկի գերմանականին ու հայկականին մէջտեղ կը բռնէ:

1. Հնդկի գերմաներէն **g'hers-* = 'ձեռք', կը համապատասխանէ հատերէն *dyer-*, հայերէն յիւն, Թերեւս հնդկի գերմ. **g'hi(y)os*, հայերէն յէ հատերէն *dyiōm* կը ներկայացուի:

2. Ի *H(h)amat* ածական մէջ երկու նշանով կը բացատրուի, որոշմէ մին 'պոլ, ցուցնող բառին կը համապատասխանէ, որ հայերէնի մէջ իբր *պի* յերեան կու գայ նիւնի. ցիով աւ յերեան գոյն ցի եւ թերեւս նիւնի. յի, Հատեան արեւմտագոյնութեանց Ժամանակ հատերէնը *h'm* ունենէ եւ նշան մը գտնէ սկզբնապես իր համար: Ի կիսի մերձարագոյն է քան ցի եւ ց, Ուստի եթէ ի *Hamat*ի մէջ ի բացատրող նշանով մը բացատրուած չէ, այլ եւ ոչ ալ ծայնով մը, որ ի սկզբան *v* եր եւ վերջէն *g* եղաւ, այն աստի նշանով մը բացատրուած էր ծայնի մը տեղ, որ ի սկզբան ցի էր եւ վերջէն *g* եղաւ, բաւական որ այս մասը հատեանց Ժամանակը գէթ բառամէջին ոչ ցի ոչ *g* եւ ոչ ալ *v* եղած չըլլայ, այլ ցիի եւ ցի մէջ բաժնը *v* ծայնը:

Ըստ այսմ կրնայ գաղափարան կորուսի հնագոյն *Kummu* կ'ի վրայ = նորագոյն *Kommagene*, ըստ այսմ նաեւ, որ անոր *muh-mag* վանի կը հայկական մագի (թերեւս = հնագոյն *magh* լի), կը համապատասխանէ: Ու ստորեւտանեայ *v* Կտրեստանեայէ իրենց ինքը կը բացատրուի:

Իսկ թէ արեւելք սկզբնապես ցի հատերէնի մէջ *y* կամ նման եղած է, որոշ չէ. *Kummu*-ի *Kommagene*ի մէջ *komm-* համար գափա մը գլուխը գործածուիլը անոր համար հոս չի կրնար արժեք ունենալ, վասն զի այս բառին իր ու մասին ցիէ այլ նաեւ յէ կրնայ ծագած ըլլալ: Եւ բաղադրուած վանկերուն նշանները կրնային ծայնին իրական արժեքէն աւելի ծայնին թրթռալը հնարաւոր ընել քան պարզ ծայնականները: Կտրեստանեայ ինքզուին մէջ *kam*ի համար նշանը պատասխանայ *ham* ալ կը նշանակէ:

3. Եթէ *am-* = *am-* ինքն ան աստի հայերէնի մէջ եղած է հատեան ինքն = չի կրնար ըլլալ, վասն զի ի գտնէ երբ սկզբնապես է ապահովապէս 'ով կը բացատրուի: Միջնադարաւորական ի հայերէնի մէջ գտնէ տեղ մը կը համապատասխանէ հատեան ինք, որ օրինակի ազգաւ իբր *y* կրնայ հնչուիլ: Միայն թէ այս ծայնը հնդգերմ. չէ, այլ երկրորդական:

Գ) Հատերէնը արդէն իսկ, գտնէ մերձաւորապէս եւ որչափ ծանախելի է հայերէնին ծայնական ստորածանցի մէջ է:

1—4. Սկզբնական *g(h)*ի, *h*ի եւ *k*ի համար արդէն հատերէնի ինչպէս նաեւ հայերէնի մէջ շլակեան ծայնի կամ շլակեանց ու աստամականաց բաղադրութիւնները կը գտնուին:

Հնդգերմ. *bhāg*ի հետ հատերէնի մէջ *b(h)as* ձէ անշուշտ = հայերէն *բաշտ*ի. հնդգերմ. *eg(h)o(m)* կը համապատասխանէ հայ. *եծ(ո)ի* = հայ. *Եփ*:

ընտանիքս քր Տատերէնի մէջ կրնայ մնացած ըլլալ եւ ետքերը Բ ըլլալէն վերջը՝ յոյն հոսմ. ժամանակ Ծ եղած է:

3. -*havi* ատորեստանեայ ժամանակ հատեան *Tarkhavi* թաղաւորականութեան մէջ յոյն-հոսմ. ժամանակ Եղծւ է ա. իմ *Hittiter u. Armenier*): Այս բանն կ'երեւայ թէ ցոյց կու տայ, որ հնագոյն հնչող շարական ձայնը էր յոյն-հոսմ. ժամանակ ձայնը կարեցցուցած է եւ ասով կը տեսնուի, որ հնչող *g'(h)* է ծագած հայկական *ts* հատեան ժամանակ տակաւին իբր ձե կը հնչուէր, ինչպէս ձէն ծագած է գեա. *ā*. Սակայն եթէ Կիւի-իական անձի անունաց մէջ *hass-*, ինչպէս կուհաւած եմ, իբրք հատեան *dhagāss* (**h* էլած *dhagāssus* է) կը պատկերացնէ, այս եզրագայտութիւնը թերեւս անգոր է, վրան զի այս բառը իբրեւ հատեան բառի մը ցեղէն՝ կամ տակաւին հայերէնի մէջ հնչական ձով իբրք էր տեսնուի, եւ կամ, եթէ հոն իբր պիտի գտնուի, գեա. եւս հնչական ձով տեսնուելու եր: Բայց կրնայ *hass-* իբ օր փոխանակ թէ յունական *hassos* մը պատրական ըլլալ: Դարձեալ *h'* երեւայ որ հայերէնի *արծաթ-արծի-* (էլած **argipios*) տակաւին յոյն-հոսմ. ժամանակն իսկ, ինչպէս կարծեմ *Λαγομαρ* կուհաւած է, *Ἀρσύριος* ձեւով առջեւին կեցած է: (Տ. այս անունով վրայ *Zeitschr. f. Assyriol.* 7, էջ 100.) Այս պատահաւոր հարկ է թերեւս ընդունիլ, որ *g'* եւ *g'h* հատերէնի մէջ գեա. իբր ձեով կամ նման ձայնով մը կը ներկայացուին եւ թէ այս ձայնին նմանցումը յոյն-հոսմական ժամանակ հոս հոն սկսած է, բայց առանց ամէն տեղ եւ անմիջապէս կատարածին հասնելու: 4. *q'-h'-p'* — բարեկամական *gag(g)ad* է-ին կ'երեւայ կը սորվեցնէ, թէ յետբարեկամական ժամանակի հնչիկ գերմանական ցին ին փոխելը հատերէն-հայերէնի մէջ աղբէն իսկ սկսած կամ արգէն կատարածին հասած է:

5. Հայկական *q'-h'-p'* եթէ իւր բազմութիւն անցնելէն չափեմը, ատորեստանեայ նշանշանքն *ῥῖν(ῖ)ι* յայն շատ մօտ կը հնչէ: Եթէ այս բառերը նշին են, այն ատեն կը սորվեցնեն, որ ատորեստանեայ ըն երբ բառին սկիզբն է, հայերէնի մէջ իբր *ῥ'* կրնայ յերեւան գալ, ուստի նախահնչիկ գերմանական ք բառին սկիզբը հատեան ժամանակ եւ ասով հատերէնի մէջ արգէն իսկ ի եղած է *h'* մտն. ատորեստանեայ *ῥῖν(ῖ)ι* — հայ բառի վրայ բուռած: Եթէ ասով հայ. հոր ատորեստանեայ *ῥῖν(ῖ)ι* կամ *ῥῖν(ῖ)ι* հոս կապակցութիւն ունի (իսկ երբ. 72 -ծոր բարբառականին փոխառեալ կրնայ ըլլալ եւ ասի-պոզական կերպով ատորեստանեայ *ῥῖν(ῖ)ι* կողմը չի թափէր), այն ատեն հայերէն բառը հարկ է որ նախահատեան ժամանակ՝ այսինքն հատեան արձանագրութիւնները գոյութիւն չունեցած ատեն փոխ առնուած ըլլայ:

Առաջիկայովս եւ *ZMGD*ի մէջ իրորու ներգաշակ թարգմանութիւններով ամենախիստ պահանջին ու գծաւոր հաստատ իսկ կը յուսուի որ կը տեսնուի, թէ շատեց արագացուցած հատեան-հայկական տեսութեանն ուղղութիւնը իրականութիւն եղած է: Թերեւս ապագային հարկ չ'ըլլար

ինծի ընդառաջութիւններ կարգաւ, ինչպէս բուական ժամանակ յառաջ *Hirt JF. Anzeiger*ի մէջ հրատարակեց, եւ ոչ ալ տղայութիւններն *à la Messerschmidt*, գարեւալ պէտք չ'ըլլար գերմանացի եւ օտար անբաւականութեանց տիրայի արդիւններուն վրայէն լուս. թեւորանցիլ: Լեզու մը որ հայերէնի հետ այն աստիճանի համաձայն է ինչպէս է հատերէնը հայ լեզուին մեծ մայրն է եւ այն ճիշդ գծի ծանց չ'այլ երէնին, թէ եւ *Hirt* գերմանիկ եղանակաւ կը կարծէր, թէ Բրիտանու յառաջ առաջին հազարամային եղած արձանագրութիւնները տակաւին յատուկ հայկական նկարագիր չունին եւ ասոր համար հատեան արձանագրութիւնները առ հասարակ հնչիկ գերմաներէն չեն կրնար ըլլալ, թէպէտ ըստ երեւութին կը հայացնեն: Ի՞նչ կ'ըսէր արեւելք *Hirt* ճիշդ նման եզրակացութեան մը, թէ Բրիտանու յառաջ առաջին հազարամային հին յունական արձանագրութիւնները յունարէն, ուստի եւ ընդհանրապէս հնչիկ գերմաներէն չեն կրնար ըլլալ: Ստուգել, եթէ տպել ուղիւ, շատ բան կրնայ տպուիլ:

Ի վերջոյ՝ իբր հայերէնի եւ հնչիկ գերմաներէնի համեմատական լեզուագիտութեան մէջ իբր համալի աշուշտ ոչ ի զուր ներդրամութիւն կը ինչգնէ, եթէ այս կամ այն բանի մէջ սխալած եմ: Կրնայի այս սխալներէն վերծ գտնուիլ թերեւս, հայագետներուն հարցնելով, ենթադրելով որ ասորք արժանի ընէին երապատեն որ ծանր եւ բուականաշափ պատասխանի մը: Սակայն այդ հայագետաց իմ հատեան-հայկական աշխատութեանց նկատմամբ միշտ. յայտնի բունած դիմող զիս այս բանէս ետ կեցողը, Ոչ որ սիրով կը մտաւր կործնեցեալ հարուստներէն, որ լոկ մուրացիկը կը տեսնէ պնայելուցն մէջ:

P. Jensen.

ԸՆԳԳԻՍԱՆՈՍՈՒԹԻՒՆ

“ՍԿՍԵԿ ԲԵՆՍԵԼԵՆԵՐ”

ՀՈՍ ԳԵՆԵԿՈՍՏՈՒԹԵՆ ԲԵՄԻ ՄԵՋԻՆ

Ամէն մի գիտութեան յառաջագիմութեան, նորա բարգաւաճման տարրական պայմաններից մէկն է նախ՝ քննելի նիւթը կամ փաստերը, որոնց հետ հեղինակը պէտք է քաջ ծանօթ լինի, երկրորդ՝ փաստերի ուսումնասիրութեան եղանակը (*Méthode*) երկրորդ, թէպէտեւ փայլուն ոճով գրած, բայց այն կարեւոր պայմաններից գուր, չեն գտել իրենց ընդունելութիւն գիտութեան բնմի առջեւ եւ՝ քննադատների անողոր գրչից հալածւած՝ շուտով իսպառանհատացի են գրականական ասպարիզի: Բաւական է յիշել *Dr. A. D. Mordtmann*-ի եր-